

Милина Ивановић

КУЛТУРА СТАНОВАЊА У НАСЕЉУ АСАНБЕИР У ВРАЊУ

Сведоци смо свакодневног нестајања традиционалних сеоских насеља и њиховог све већег приближавања градској, урбаној средини, што се огледа у мењању дојучерашњег начина живота и прихватању нових навика и обичаја. С обзиром на то да су миграције у правцу село—град, још увек доста изражене, оправдано се поставља питање како се дојучерашњи становници села понашају у новој средини. Колико су у могућности да задржавају стари начин живота или, боље рећи, колико нова средина позитивно утиче на њих. Покушаћу то да покажем на примеру једног од градских насеља формираних у последњих 10—15 година у Врању.

Као и други наши мањи градови тако је и Врање, од мање варошице педесетих година, израсло у осредњи град са приближно 60.000 становника, захваљујући брзом индустријском развоју. Последњих десетак година, због изразите потребе врањских предузећа: „Памучни комбинат“, фабрика намештаја „Симпо“, фабрика обуће „Кошта-на“ и „Косимод“, „Заваривач“ и др., дошло је до изразитог прилива становништва из до тада, а и сада, економски неразвијених општина и области. Нарочито је изражено досељавање са подручја општина Трговиште и Црна Трава, као и области Пољанице. Занимљиво је да се становништво приликом пресељавања задржавало на улазу у град, али на страни која је окренута према територији са које су се доселили. Тако данас становници Врања, према имену насеља, знају одакле су њихови становници насељени (из Пчиње, Пољанице, Бујановца, Црне Траве, и сл.), што значи да веома ретко долази до мешања новопридошлог становништва, већ се стварају мање затворене групе „енклаве“, чија сличност са првобитним местом становања не утврђује према селу, већ према области.

Задржаћу се у овом раду само на насељу које су формирали пчињски досељеници, а познато је као насеље „Асанбеир“. Формирано је на простору између нове градске аутобуске станице и скопског ауто-пута, а на некадашњим пољима, ораницама и виноградима, који су били власништво Врањанаца, или становника приградских села.

Одатле вероватно и називи за поједине делове насеља, као што су: Горњи и Доњи Асанбеир, „Код криво врапче“, „Код два бреста“, и сл.

Са подизањем индустријских постројења и формирањем насеља, обрадиве површине се знатно смањују и све више померају ка Јужној Морави. Села која су у прошлости била раздвојена од града појасом обрадиве земље и била много даља, постепено се приближавају граду и све више постају приградска насеља, која имају велики значај за развој града јер му обезбеђују неопходне пољопривредне производе. И док је на једној страни изражено смањивање обрадивих површина, то се на другој страни надопуњује применом савремених агротехничких мера које увећавају приносе.

Са повећавањем броја градског становништва повећава се и потреба за намирницама, ствара се веће тржиште, што омогућава, на пример, становницима села Доње Врање, које је постало органско језгро са новоформираним насељем, да више производи, а самим тим и прода на тржишту. То се односи и на друга села која су сада скоро у саставу града. Повољни услови, као што су обрадиво земљиште, близина града, путеви, као и осигурано тржиште омогућују пораст робно-новчане производње, која се огледа у појачаној акумулацији капитала, а самим тим и већој куповној моћи сељака.

Приликом разматрања услова и начина живота овдашњих сељака не треба занемарити чињеницу да велики број домаћинстава не живи искључиво од пољопривреде, већ су то углавном мешовита домаћинства у којима је бар један члан породице запослен у привреди. Запажа се, исто тако, да становници остварују додатне приходе и бављењем занатских делатности (нпр. аутомеханичари, лимари и сл.).

До пре неколико година Доње Врање је, на пример, било углавном хомогено насеље, са породицама које су деценијама ту живеле. Са ширењем и смањивањем простора за насеље које израста непосредно уз село, а и због могућности лакшег и бржег остваривања материјалне добити, продаје се земља, што омогућава градњу нових породичних зграда становника са стране, тако да долази и до мешања староседелаца и досељеника.

Оно што је поменуто о Доњем Врању може се применити не само на ново насеље у његовој близини већ и на насеља у другим деловима града. Доласком у нову средину, а то су углавном млађи становници или млади брачни парови, веза са старим огњиштем се не напушта. Напротив, нарочито последњих година та веза постаје изразита, пре свега због јефттинијег снабдевања пољопривредним производима, што се првенствено односи на становнике села у којима постоје могућности за развој пољопривреде.

Већ је поменуто да је због изразите потребе индустрије извршена велика сеоба радно способног становништва, првенствено из планинских делова врањаског краја,¹ и њихово запошљавање у индустрији. Стога скоро 90% насеља чине радничке породице у којима је бар једно, ако не и двоје запосленог у једном од поменутих предузећа. Изградњом нових већих стамбених блокова, са друштвеним стано-

¹ Врањски крај обухвата територију осам општина: Бујановац, Босилеград, Владичин Хан, Врање, Прешево, Сурдулица, Трговиште и Црна Трава.

вима, насеље добија и становнике других профила занимања, али и даље већину чине радници.

Ако изузмемо стамбене блокове са друштвеним становима, који често не одговарају потребама савремене породице, у развоју осталог дела насеља могу се уочити три фазе. У првој фази подигнути су објекти према општинском урбанистичком плану који је израђен у време кад се није очекивало да ће прилив становника бити доста велики, а што је временом довело до тога да општина изгуби контролу над подизањем насеља. Ту прву фазу карактеришу спратне зграде, често приљубљене једна уз другу, са уграђеном пратећом инфраструктуром. Тај део насеља подигнут је непосредно уз аутобуску станицу и може се рећи да је потпуно завршен. Други део, или друга фаза, јесте средишњи, по пространству и броју кућа највећи део. Карактеришу га такође спратне куће и само делом регулисана инфраструктура. Трећа фаза обухвата део насеља које је још у изградњи, а сасвим се приближило ауто-путу. Куће се овде углавном подижу без дозвола, које се накнадно прибављају тако да се улице просецају тек када се изграде куће. Остала инфраструктура не постоји. Вода се црпи из бунара који постоје у скоро сваком дворишту. Лепо су уређени и обично састоје се из два дела. У нивоу тла направљена је бетонска плоча, на чијој је средини остављен квадратни или кружни отвор. У висини до једног метра отвор се зида обичном циглом и омалтерише или се само озидва фасадном опеком. Вода се из бунара црпи специјалним пумпама спуштеним у воду или помоћу хидрофора. Градска канализација такође није обухватила цело насеље. Замењују је септичке јаме, које постоје у сваком дворишту. Улична расвета не постоји, а асфалтирана је само улица која излази на ауто-пут. Остале улице, којих има у приличном броју, само су насуте туцаником или је остала набијена земља.

Може се рећи да насеље има доста повољан географски положај, у благој косини се спушта према ауто-путу. Такав географски положај је условио да је насеље доста збијено, може се рећи пренатрпано, јер су куће раздвојене само улицама којих, као што је већ поменуто, има доста. Изглед насеља умногоме се разликује од осталих делова града. Свака кућа има окућницу чија величина варира, али није велика. На њима је, поред обавезно засађеног цвећа, засађено и поврће, а врло често се око куће саде и воћке или подижу мање плантаже. Мада се може наћи понеко запуштено двориште, мора се рећи да се у већини случајева „нови“ становници труде да себи обезбеде пријатан простор за летњи одмор, али и простор који ће их подсећати на стари крај. Запажа се да је окућница најмања у најраније подигнутом делу насеља, а да је највећа у његовом средишњем делу, чему је свакако допринела градња без детаљног урбанистичког плана, али и индивидуални фактор. С обзиром на то да су куће доста ушорене не верујем да ће временом доћи до смањивања окућница, већ пре до њиховог што већег прилагођавања потребама домаћинства.

Стамбене објекте претежно подижу брачни парови који су једно време по досељавању у Врање живели као подстанари. Седам-

десетих година, када је под повољним условима могао да се добије стамбени кредит од предузећа или банке, многе породице су успеле да обезбеде сопствени кров над главом. Међутим, као и у другим деловима земље, приликом градње долази до изражаја економски моменат. Тежи се ка подизању великих објеката, веома често и због престижа. Због тога у целом насељу постоји мало објеката прилагођених потребама једне породице. Углавном су то двоспратне куће, врло ретко без подрумских просторија, са већим бројем просторија на спратовима, често нефункционалним, али и неискоришћеним. У доњем делу скоро сваке куће уграђена је гаража за кола, а често се просторије у том делу прилагођавају за обављање услужних делатности (приватних или друштвених). Најчешће је простор намењен отварању продавница прехранбене робе. Та појава је нарочито изражена у средишњем делу насеља.

Међутим, не може се занемарити чињеница да је подизање објеката у висину на неки начин условљено и величином окућнице. Ако се зна да је то подручје било власништво појединаца који су вршили парцелисање бивших њива по минимуму општинског закона за подизање кућа, онда није могућно да се објекат развија по хоризонтали, већ по вертикали, која није ограничена. И док је старији део насеља доста уједначен, дотле се у делу који није још завршен запажа велико шаренило. То су, пре свега, објекти који се подижу последњих година, а који се издвајају не само висином већ и по обавезном искоришћавању таванског простора, услед чега и кров добија неке специфичне облике. Према томе, иако се граде по савременим захтевима архитектуре, ти објекти су и функционални и естетски доста неприлагођени.

Ограђивање дворишта је изражено. Скоро да нема старих дрвених или зиданих ограда. Већином су ограде од метала, мада се понегде могу видети и „живе“ ограде, саме или у комбинацији са жичаном оградом. У склопу окућнице могу се видети и други помоћни објекти. Најчешће су то гараже и, понегде, импровизована шупа. Међутим, пошто се у појединим домаћинствима, у средишњем делу насеља, држи ситна стока (кокошке, понегде свиње), у таквим домаћинствима се налазе свињци и кокошињци, мада заклоњени да се не виде са главне улице.

Близина града и све већи развој индустрије одражава се и на становнике насеља. Запажа се све израженија тежња ка приближавању граду, што се огледа не само у градњи стамбених објеката већ и у њиховом опремању, а и искоришћавању просторија на најадекватнији начин. Кућа заједно са унутрашњом опремом, временом је претрпела највише измена, како по типу, облику и величини тако и по врсти грађевинског материјала употребљеног за градњу, а посебно у функцији коју је вршила у животу становника. Жеља за што мањим разликовањем од других, а нарочито ако су у близини града, омогућила је да се промене у материјалној култури знатно брже прихватају и прилагођавају потребама. Због тога се већ пре градње зна какав ће бити распоред просторија у будућем објекту, њихова намена и најважније величина. Запажа се одређено диференцирање про-

сторија, нарочито кад су у питању млађе генерације. Тежи се ка раздвајању и избегавању пренамене просторија, а појављују се и нове. У свакој кући постоји ходник у који се улази споља, али његов положај у односу на друге просторије није строго одређен, као ни његова величина. Из ходника обично води степениште за горњи спрат ако он није повезан спољним степеништем. Распоред просторија је углавном исти и у приземљу и на спрату.

Један део спратне фасаде најчешће се мало увлачи тако да се добија простор за трем који није новина, али који је, у односу на старије објекте, променио место. Тремови се оградају гвозденом, а у новије време и дрвеном оградом.

Осим ходника, запажа се издвајање и дневне собе иако она не остварује своју функцију у правом смислу те речи. Углавном су то две мање или једна већа просторија, где су смештене кухиња (не строго одвојена ниша), трпезарија и простор у функцији дневне собе, често бар са једним лежајем за одмарање.

Као нова просторија појављује се и купатило које је умногоме променило старе навике становништва у одржавању хигијене. Пошто је то нов простор, непознат у старој кући, опрема се по узору на градска купатила. Опрема је углавном она која се може наћи у градским продавницама (плочице, када, лавабо и др.). Скоро у сваком купатилу, или бар у некој од просторија, налази се и машина за прање рубља.

Ако се има на уму чињеница да насеље чини углавном новодосељено становништво, онда је и разумљива њихова тежња за опремањем куће предметима првенствено набављеним у градским продавницама, чиме се на најбољи начин бришу разлике, а и држи корак са савременим начином живота. Међутим, мора се напоменути да ако су у питању двогенерациске породице, онда се старији чланови много теже одричу традиције и прихватају новине. Сукоб традиције и савременог (модерног), можемо рећи, највише се огледа у кухињи, где се често налази шпорет на чврсто гориво, али и електрични шпорет који се ретко употребљава, најчешће лети. Осим савремених делова намештаја, често се налазе и делови намештаја рађени по узору на старије.

Осавремењавање у опремању куће огледа се првенствено у набавци фрижидера, а задњих година и хладњака за дубоко замрзавање, који све више замењују оставу, али и подрум. Осим тога, куће се опремају радио и телевизијским апаратима, а све већа тежња је и ка набавци видео-рекордера.

Поред набавке новог „градског“ покућства, у употреби је и старије, нарочито грнчарско посуђе, мада у новије време доста слабог квалитета. У употреби су такође и делови текстилног покућства, најчешће ћилими који, поред тога што служе као прекривке за кревет, веома често се растављени на „струке“ стављају на под.

Уместо одговора на питање постављено на почетку саопштења, а то је колико су становници насеља задржали стари начин живота, а колико прихватили новине, навешћемо следећи цитат: „Како је у прошлости сточар у економско-правном погледу био мање притешњен

и слободнији, то је у његовом начину живота нашло одраза, најпре задржавање традиционалних обичајних навика и обреда, које је у долини чивчија одавно изгубио усвајајући оријенталне елементе и заборављајући многе од старих обичаја... То је, такође, нашло и посебног одраза у физичким, антрополошким и етнопсихичким карактеристикама планинаца, сточара: планинац је, пре свега, госто-примљивији, отреситији, хитријих покрета, здраве физичке конституције, патријархалног морала, јачег карактера, са више ведрине.

За етнолошка проматрања важно је истаћи да планинац сточар губи ове особине при силаску у долину и град, под утицајем промене у занимању, а делом и усклађујући их, ради лакшег и бржег уклапања у нову друштвену средину. То је својеврсна мимикрија социјално-психолошке врсте, и има, сем друштвених, још и етничке изворе: прве, због супериорног држања варошана као класно супротне групе; друге, због различитих етнолошких варијетета: „Моравца“, с једне, и Шопова, Пчињана, с друге стране.²

На крају бих додала, надовезујући се на наведени цитат, да ма колико се „нови“ становници, али и не само они, трудили да са променама у материјалној култури приближе граду и савременом начину живота, у бити се они нису много променили. И проћи ће још много времена док Врањанци, а са њима и садашњи „досељеници“, сада умногоме две контрадикторне групе, потпуно промене своје старе навике и начин живота, прилагођавајући их себи и својим потребама.

Milina Ivanović

CULTURE OF LIVING IN ASANBEIR SETTLEMENT OF VRANJE

Summary

Rapid industrial development in Vranje area caused mauntain population of Vranje region to resettle in town. Such immigrating population grouped according to ethnic background and formed small town units. One of this units is Asambeir settlement formed by Pčinja imigrants settled in area between new town bus-station and Niš—Skoplje motor-way. With new imigrants, especially younger ones, some changes in way of living and thinking ocured. The urban way of living was accepted, which can be seen in bouilding big, often unfunctional houses equiped urban way. New living space appeared (living-rooms, corridors, bathrooms). The utility clasification of living space become more strict and the level of inhabitants' culture gradually increases.

² В. Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, Београд 1974, 571—572.